

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΠΕΞΗΣ

Οἱ δοῦλοι στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα

Η ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

Ι. ΔΜΩΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΕΤΕΣ ΤΗΣ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Σίγουρα τὸ νὰ καταπιασθῆ κάποιος μὲ τὸ θέμα τῆς δουλείας στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐποχὴ δὲν εἶναι κάτι τὸ καινούργιο, ἀφοῦ σαφῶς δὲν θὰ κομίση γλαῦκα εἰς Ἄθηνas. Ὅμως, ἐὰν δοῦμε τὸ θέμα δουλεία μὲ αὐστηρὰ ἱστορικὰ καὶ μὴ διαχρονικὰ κριτήρια, ἀπληλαγμένοι ἀπὸ τὴν μετέπειτα ἐξέλιξη τοῦ θεσμοῦ, τότε ἴσως θὰ ἀρχίσουμε νὰ διαμορφώνουμε μιὰ διαφορετικὴ ἄποψη ἐπὶ τοῦ θέματος, ἀπὸ αὐτὴν ποὺ σήμερα ἔχουμε μέσα ἀπὸ τὴν συγκριτικὴ ἀνάλυση τῆς ἐννοίας.

Ἡ πρώτη λέξη λοιπὸν ποὺ χαρακτηρίζει αὐτὸ ποὺ ἀργότερα θὰ ὀνομασθῆ δουλεία, εἶναι ἡ λέξη *δμῶς* γιὰ τὸν ἄντρα καὶ *δμῶις* γιὰ τὴν γυναῖκα. Δηλαδὴ σὲ μετὰφραση «ὁ ἄνθρωπος τοῦ σπιτιοῦ». Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ δὲ ὁ Ὀμηρος, ὁ Λαέρτης, ὁ πατέρας τοῦ Ὀδυσσεά, ἔχει δούλους γιὰ τοὺς δειτρόκρηπούς του καὶ μιὰ γριὰ ὑπηρετρια, γιὰ νὰ τὸν φροντίξῃ. Τὰ ἀνάκτορα ἀπασχολοῦν πενήντα κοπέλλες, ποὺ ὡς πρὸ δύσκολη ἐργασία ἔχουν αὐτὴ τοῦ ἀλέσματος τοῦ σταριοῦ. Ἡ ἐπιστάτρια δμῶις μπορεῖ νὰ ἔχῃ τὰ κλειδιά τῶν ἀποθηκῶν μὲ πλήρη ἔλεγχο πάνω σ' αὐτές. Γιδάρηδες, ἀγροτικοὶ δοῦλοι καὶ ἄλλοι, ποὺ ἀπασχολοῦνται στὴν βιοτεχνία, μαζί μὲ ἀμαξᾶδες καὶ ἵπποδαμαστές ὀλοκληρώνουν τὴν εἰκόνα μας γιὰ ἓνα σύνολο ἀνθρώπων, ποὺ ἔχοντας μιὰ ιδιαίτερη θέση στὴν Μυκηναϊκὴ κοινωνία σὲ καμμία περίπτωση δὲν θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς κατώτερες ὀντότητες. Κι αὐτὸ τὸ συμπέρασμα μπορεῖ νὰ ἐξαχθῆ μόνο μετὰ ἀπὸ μιὰ προσεκτικὴ προσέγγιση τῆς Ἰλιάδας καὶ τῆς Ὀδύσσειας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ φαίνε-

Ἡ θέση τῆς γυναίκα στο Βυζάντιο

Πολλοὶ βυζαντινιστὲς καὶ ρωμιοσυννιστὲς κατακρίνουν τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ὄχι μόνον γιὰ τὸν θεσμὸ τῆς δουλείας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν θέση τῆς γυναίκα στὶς ἀρχαιοελληνικὲς κοινωνίες. Λησμονοῦν μᾶλλον, πόσο μεγάλη ἐλευθερία –ἐλευθερία ποὺ καὶ σήμερα μᾶς ἐκπλήσσει– εἶχαν οἱ γυναῖκες π.χ. στὴν Μινωικὴ Κρήτη, στὴν Σπάρτη, στὴν Λέσβο. Νὰ θυμίσουμε τὴν Σαπφῶ γιὰ παράδειγμα. Στὸ Βυζάντιο ἡ θέση τῆς γυναίκα ἦταν χειρότερη.

Οἱ βυζαντινολόγοι ὑποστηρίζουν, ὅτι ἡ θέση τῆς γυναίκα ἦταν ἀξιόθρηνητη, θεωρώντας πὼς στὴν Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία ἦταν ἀνδροκρατούμενη, οἱ γυναῖκες ἦσαν ὑποταγμένες καὶ καταπιεσμένες. Μόνο κατὰ τὰ χρόνια τῶν Παλαιολόγων ἡ θέση τῆς γυναίκα ἀναδοθμίζεται (δὲς Donald M. Nicol, «Οἱ Βυζαντινὲς Δεσπούνες», ἔκδ. 1996). Ὁ Curie Magno στὸ διβλίον του «Βυζάντιο, Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης» (Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, ἔκδ. 1988) μᾶς πληροφορεῖ, ποιὰ ἦταν ἡ θέση τῆς γυναίκα στο «Βυζάντιο»: «Ὁ ἀντιφεμινισμὸς –γράφει ὁ Magno

ται καθαρά, ότι ή όλη συμπεριφορά ένός δούλου ή μιās δούλης και ή αντιμετώπισή τους από τούς λεγόμενους ελεύθερους ανθρώπους δέν προδίδουν σε τίποτα τήν ιδιότητά τους αυτή.

‘Ο δούλος άποτελεί ενεργό μέλος τής οίκογενείας. Μπορούμε μάλιστα να μιλάμε και για μιá μορφή κατώτερης υίοθεσίας, από τήν στιγμή πού μπαίνει μέσα στο σπίτι. Πολλές φορές σχέσεις στοργής αναπτύσσονται ανάμεσα στον «άφέντη» και τον «δούλο» με χαρακτηριστικά μάλιστα παραδείγματα μέσα από τον ‘Ομηρο. ‘Ετσι ή κυρία του σπιτιού ‘Αντίκλεια μεταχειρίζεται τον μικρό δούλο Εΰμαιο σαν γιό της. ‘Ανατρέφεται μαζί με τήν κόρη του σπιτιού. ‘Όταν ένηλικιώνεται, επαγρυπνά για τήν προστασία του. Κι όταν ή ‘Αντίκλεια πεθαίνει, ή νύφη της Πηνελόπη αναλαμβάνει σαν καθήκον πιά τήν προστασία του Εΰμαιου. ‘Η Πηνελόπη άκόμη παίρνει κοντά της τήν κόρη του Δόλιου, πού και αυτός ήταν δούλος. ‘Όταν δέ οί μνηστήρες έγκαθίστανται στο άνάκτορο του ‘Οδυσσέα και τής Πηνελόπης, επιφέροντας έτσι τήν διαταραχή στις άρμονικές σχέσεις μεταξύ Εΰμαιου και Πηνελόπης, τις σχέσεις στοργής και άφοσίωσης, τότε ο Εΰμαιος λέει, όπως μās διασώζει ή ‘Οδύσεια: «*Τώρα όλα μου λείπουν. ‘Αν οί θεοί έκαναν καρποφόρα τήν εργασία στην όποία επιδίδομαι, αν έχω κάτι να πω και να φάω, άκόμα και κάτι για να κάνω ύποδοχή σε φιλοξενούμενους, δέν μου δίνεται πιά να άκούω τά γλυκά λόγια του κυρίου μου ή να δέχομαι από αυτήν ένδειξεις φιλίας*».

Είναί επίσης συγκινητική ή σκηνή τής επιστροφής του ‘Οδυσσέα στην ‘Ιθάκη, όταν οί πρώτοι πού έμπιστεύεται και τον αναγνωρίζουν είναι οί δούλοι του, ο Εΰμαιος, ο Φιλοίτιος και ο Δόλιος με τούς έξι γιούς του και όχι κάποιος από τούς ελεύθερους φίλους του ή άρχοντες. Και τό ίδιο συμβαίνει και με τις γυναίκες του παλατιού, τις δούλες, πού από τις πενήντα μόνο δώδεκα τον είχαν έγκαταλείψει ύστερα από τόσα χρόνια άπουσίας. ‘Όλες οί υπόλοιπες, μόλις τον βλέ-

– ήταν βασικό δόγμα στην βυζαντινή σκέψη... γενικά (ή γυναίκα) είναι τό σκουλήκι πού σέρνεται, ή κόρη του ψεύδους, ο έχθρός τής ειρήνης...” Αν δέν υπήρχε ή σεξουαλική επιθυμία, κανένας άντρας με τά σωστά του δέν θα ήθελε να μοιράζεται τό σπίτι με μιá γυναίκα... γι’ αυτό ο Θεός γνωρίζοντας τήν έλεεινή της φύση τήν προίκισε έξ άρχής με τό όπλο τής σεξουαλικότητας. Σημειωτέον, ότι ο Κωνσταντίνος ‘Αρμενόπουλος, βυζαντινός νομομαθής του Μεσαίωνα (1320-1380), συνδεόμενος συγγενικώς με τό βασιλικό γένος των Καντακουζηνών, διευκρίνιζε, ότι: “Τās γυναίκας ως ολισθηρόν και εύπάτητον έχούσας φρόνημα, ο νόμος πολιτικών και δημοσίων εκωλύσατο και ου διά ταύτα μόνον, αλλά και διά τό άνάξιον είναι τās γυναίκας δημοσιεύειν και δικαστηρίοις προεδρεύειν και άνδράσιν συμμείγνυσθαι και πράττειν τά των άνδρών”». Οί γυναίκες λοιπόν έμποδίζονται απ’ τά δημόσια πράγματα, διότι είναι “ανάξιες” να συμμετέχουν σ’ αυτά και να άσχολούνται με τά θέματα των άνδρών (δες και Ρόζας ‘Ιμβριώτη, “Η γυναίκα στο Βυζάντιο”).

Χαρακτηριστικό είναι, ότι τον 6ο αιώνα μ.Χ. έτέθη στην Σύνοδο τής

πουν, «τὸν περιβάλλον, τὸν χαιρετοῦν, τὸν παίρνουν στὰ χέρια. Καὶ αὐτὸς αἰσθάνεται συνεπαρμένος ἀπὸ μιὰ γλυκεῖα ἐπιθυμία νὰ κλάψῃ· γιατί στὴν καρδιά του τὶς ἀναγνωρίζει ὅλες».

Καὶ γιὰ νὰ γυρίσουμε στὸν Εὐμαιο, ἓνα χαρακτηριστικό δεῖγμα βοσκῆ δούλου τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, παρατηροῦμε ὅτι ζῆ σὲ μιὰ ἀπόμακρη ἀπ' τὸ παλάτι περιοχὴ μὲ πλήρη ἀνεξαρτησία. Ἔχει δικό του ἀλεύρι ἀπὸ κριθάρι, ψωμί καὶ κρασί σὲ μεγάλες ποσότητες, σφάζει, ὅταν θέλῃ, ζῶα ἀπὸ τὸ κοπάδι γιὰ νὰ φάῃ, φοράει ἓναν ὄμορφο χιτῶνα, καλὰ σαντάλια, δερμάτινη κάπα ἀπὸ ἀγριοκάτσικο καὶ μιὰ πιὸ χοντρή γιὰ τὴν βροχή. Ἔχει πέτρινο σπίτι μὲ διάδρομο καὶ στοά, ἐστία καὶ μπορεῖ νὰ φιλοξενήσῃ καὶ ἄλλα ἄτομα στὸ σπίτι του. Καὶ τὸ πιὸ σημαντικό, μὲ τὸν καιρὸ καὶ χωρὶς τὴν βοήθεια κανενὸς ἄλλὰ μὲ δικά του χρήματα, πού ἀπέκτησε ἀπὸ τὴν ἐργασία του, μπόρεσε καὶ ἀπέκτησε δικό του δούλο. Ἔχει ἀκόμα τὸ δικαίωμα νὰ φέρῃ ὄπλα, ὅπως βλέπουμε ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τῆς Ὀδύσσειας, ὅταν φιλοξενῆ τὸν Ὀδυσσεά καὶ βγαίνει ἔξω, ἐνῶ αὐτὸς κοιμάται, γιὰ νὰ φυλάξῃ σκοπιὰ, ὄπλισμένος μὲ ἓνα ξίφος καὶ ἓνα μυτερὸ ἀκόντιο. Ὁ δὲ πατέρας τοῦ Ὀδυσσεά, ὁ Λαέρτης, κοιμάται πολλὰς φορὲς γύρω ἀπὸ τὴν ἐστία τοῦ ἀνακτόρου μαζί μὲ τοὺς δούλους, πάνω στὸ πάτωμα. Ἦδη λοιπὸν ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας ἐποχὴ πού ἔχουμε γραπτὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν δουλεία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, σίγουρα δὲν θὰ μπορούσε ἐπ' οὐδενὶ νὰ τεθῆ θέμα συγκρίσεως μὲ τὴν μεταγενέστερη σημασία πού ἀπέκτησε ἡ ἔννοια.

II. ΟΙ ΔΟΥΛΟΙ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Ἄς δοῦμε ὅμως τί γίνεται στὴν συνέχεια. Στὰ ὕστερα χρόνια λοιπὸν οἱ ὄροι δμῶς καὶ δμῶϊς γίνονται οἰκέτης-ις, ἀπὸ τὸ ὅτι μπαίνουν σὲ σπίτι καὶ γίνονται μέλη τῆς οἰκογενείας, καὶ παῖς, δηλαδὴ παιδί, καὶ δηλώνει τὴν τρυφεράδα μὲ τὴν ὁποία τοὺς περιέβαλλαν. Ἔτσι λοιπὸν, ὅταν ὁ οἰκέτης ἔμπαινε στὸ σπίτι, ἡ

Mason τὸ θέμα, «ἂν ἡ γυναίκα εἶναι ἄνθρωπος». Ἡ *K. Παπαδοπούλου* ἀναφέρει, ὅτι ἔξι ὀλόκληροι αἰῶνες μετὰ τὴν ἐπικράτησι τοῦ χριστιανισμοῦ στὸ Βυζάντιο «ἡ γυναίκα βρῖσκεται στὴ χειρότερη θέση πού θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ποτέ. Ἀμφισβητήθηκε ἀκόμη καὶ ἡ ἴδια τῆς ἡ ἀνθρώπινη ὑπόσταση, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς χριστιανικῆς θρησκείας» (δὲς «Ἀγῶνες καὶ νίκες τῆς Ἑλληνίδας», ἔκδ. Πύλη, Ἀθῆναι 1975, σελ. 9), ἐνῶ ὁ *K. Μαρούλης* ἀναφέρει, ὅτι «οἱ χριστιανοὶ διαβλέπουν στὴν γυναίκα τὴν πέτρα τοῦ σκανδάλου» (δὲς «Τὸ δικαίωμα τῆς γυναικείας ψήφου», ἔκδ. *Μαργαρίτας Βασιλείου*, Ἀθῆναι 1945, σελ. 89). Ὁ *Simon de Beauvoir* τονίζει, ὅτι: «Ἡ χριστιανικὴ θεολογία συντέλεσε ὄχι λίγο στὴν καταπίεση τῆς γυναικείας. Στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Χριστιανισμοῦ οἱ γυναῖκες, πού δέχονται τὴν ὑποταγὴ στὸν ζυγὸ τῆς ἐκκλησίας, ἦταν σχετικὰ μειωμένες. Δὲν μπορούσαν νὰ πάρουν μέρος στὴ λατρεία μὲ ἰσοτιμία... Μὲ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο διαιωνίζεται ἡ ἐβραϊκὴ παράδοση, φανατικὰ ἀντιφεμινιστικὴ...». Σημειωτέον, ὅτι οἱ γυναῖκες μετὰ τὸν 2ο αἰ. μ.Χ. ἐστερηθῆσαν τὸ δικαίωμα νὰ ἱεροουροῦν, διότι ἐθεωρήθησαν ρυπαρές, καὶ ὅλες οἱ ομάδες πού ἔξα-

οικοδόσοινα τὸν ἔρῳαινε μὲ σύκα, καρύδια καὶ ἄλλους καρπούς, γιὰ νὰ τοῦ δηλώσῃ, ὅτι ἡ ζωὴ του θὰ εἶναι ἀπὸ δῶ καὶ στὸ ἔξῃς γλυκεῖα καὶ εὐχάριστη. Οἱ δοῦλοι ἔπαιρναν μέρος στὶς θρησκευτικὲς γιορτές, ἀκόμα καὶ στὰ μυστήρια, ὅπως αὐτὰ τῆς Ἑλευσίνος. Κατὰ τὴν πρώτη μέρα δὲ τῶν Ἀνθεστηρίων στὴν Ἀθήνα, κατὰ τὰ Ἰακίνθια στὴν Σπάρτη καὶ σὲ ἄλλες γιορτές στὴν Ἀρκαδία σὺν τοῖς ἄλλοις κάθονταν στὰ ἴδια τραπέζια μὲ τοὺς κυρίους τους καὶ ὀνομάζοντο ἔτσι «ὀμόφαγοι». Στὴν δὲ Ἐπίδαυρο ὁ ναὸς τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς ἀνήκε σὲ δούλους, ὅπου ὁ μέγας ἱερεὺς ἔπρεπε νὰ εἶναι δοῦλος φυγᾶς, νικητῆς σὲ μονομαχία. Ὁ νεοφερμένος δὲ δοῦλος τῆς οἰκογενείας παρευρισκόταν στὶς θρησκευτικὲς τελετὲς τῆς οἰκογενείας καὶ ἔπαιρνε μέρος στὶς οἰκογενειακὲς γιορτές. Ὅταν πέθαινε, ἐθάπτετο στὸν τάφο τῆς οἰκογενείας.

Στὴν περίπτωσι πού εἶχαμε κακὴ συμπεριφορὰ τοῦ κυρίου ἀπέναντι στὸν δοῦλο, μποροῦσαν νὰ καταφεύγουν ζητώντας ἄσυλο σὲ ἱεροὺς χώρους, στὴν Ἀθήνα στὸν ναὸ τοῦ Θησέως ἢ τῶν Ἐρινύων καὶ νὰ ζητήσουν νὰ πουληθοῦν ἄλλοῦ. Γιὰ νὰ θανατωθῇ ἕνας δοῦλος, ἐχρειάζετο εἰδικὴ ἀπόφασι. Εἰδικοί δὲ θεομοὶ τοὺς προστάτευαν: ἐκτὸς τῆς ἀσυλίας, ἡ ξενία, ἡ προστασία, καὶ εἶχαν ἀκόμα καὶ τὸ δικαίωμα ἀποκτῆσεως ἀνιήτου, τὴν «ἔγκλησι». Ὁ φόνος τοῦ δούλου ἐτιμωρεῖτο ὡς καὶ ὁ φόνος ἐλευθέρου καὶ ἀπὸ τὴν νομοθεσία τοῦ Σόλωνος ἐτιμωρεῖτο καὶ ἡ κακομεταχείρισι καὶ ὁ ραβδισμὸς του.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὶς ἐπιδόσεις τους: Γνωρίζουμε πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὅτι ὑπῆρχαν πολλοὶ δοῦλοι γιατροί. Πρακτικοί, πού ἐκπαιδεύονταν πλάι στοὺς μεγάλους γιατροὺς τῆς ἀρχαιότητος. Τὸ φαινόμενο δὲ εἶχε πάρει μεγάλη ἔκτασι, γιὰτι γνωρίζουμε ὅτι τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα ὁ αὐτοκράτορας Δομιτιανὸς ἀπαγόρευσε μὲ νόμο πλέον νὰ ἐκπαιδεύονται λόγῳ τοῦ ὑπερβολικοῦ ἀριθμοῦ τους. Ὁ Ἑρμῆπος τὸν 2ο μ.Χ. αἰῶνα γράφει διβλίον γιὰ τοὺς διαπρέψαντες στὰ γράμματα δούλους. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν: Ὁ Πόμπυλος, ὁ Περσαῖος, ὁ Μῦς καὶ ὁ Μόνιμος, φιλό-

κολουθοῦσαν νὰ τὶς δέχονται ὡς ἱέρειες κατεδικάσθησαν σὰν αἰρετικὲς καὶ εἰδωλολατρικὲς (δὲς Βλ. Ρασιᾶ, «Ἰπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων Νόσου», ἔκδ. 1994, τόμ. Γ, σελ. 117). Μὰ καὶ σήμερα ἀπαγορεύεται στὶς γυναῖκες νὰ εἰσέρχονται στὸ ἱερό. Ἀκόμη καὶ ὁ Μέγας Χρυσόστομος ἔγραφε γιὰ τὴν γυναῖκα, ὅτι εἶναι «ἀναγκαῖον κακόν, φυσικὸς πειρασμὸς, κίνδυνος τοῦ σπιτιοῦ, θανάσιμος γοητεία, ψιμνθιωμένη μᾶστιξ», ἐνῶ σ' ἄλλο σημεῖο ἀνέφερε τὸ ἔξῃς: «δὲν τῆς ἐπιτρέπω (τῆς γυναῖκας) οὔτε νὰ διδάσκη οὔτε καὶ νὰ ὀμιλῇ, διότι μιὰ φορὰ ἐδίδαξε καὶ κατέστρεψε». Ἀλλὰ καὶ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὑπεστήριξε, ὅτι ἡ γυναῖκα ὀφείλει νὰ πεθαίνῃ ἀπ' τὴν ντροπὴ τῆς «καὶ μὲ τὴν σκέψι ἀκόμη πὼς ἐγεννήθη γυναῖκα» (δὲς James Gleugh, "Love Locked Out", Ν. Ἰόρκη, "Crown", 1963).

Ὁ Παῦλος στὴν «Πρὸς Πέτρον» ἐπιστολῇ (Α 37) ὀνομάζει τὴν γυναῖκα «ἀσθενὲς σκεῦος», ἐνῶ στὴν «Πρὸς Τιμόθεον» ἐπιστολῇ (Α, 2, 12) ἀναφέρει, ὅτι: «Εἰς γυναῖκα ὅμως δὲν συγχωρῶ νὰ διδάσκη, μηδὲ νὰ αὐθεντεῖ ἐπὶ τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ νὰ σιωπᾷ...». Στὴν «Πρὸς Ἐφεσίους» ἐπιστολῇ (5, 22-24) ἀναφέρει: «Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίους ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε ὡς τῷ Κυρίῳ»,

σοφοί και δούλοι αντίστοιχα του Θεοφράστου, του Ζήνωνος, του Ἐπικούρου και ὁ τελευταῖος ἑνὸς τραπεζίτη ἀπὸ τὴν Κόρινθο. Ὁ Στωικός Ἐπίκτητος, πού ἐξῆσε τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα, ἦταν ἀπὸ τὴν Φρυγία, καὶ ὄχι μόνο γεννήθηκε δούλος, ἀλλὰ καὶ ἦταν «σῶμ' ἀνάπηρος». Ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους Φαίδων, πού σπούδασε φιλοσοφία καὶ ἀνοίξε σχολὴ στὴν Ἡλεία. Ὁ Μένιππος ἀπὸ τὰ Γάδαρα τῆς Συρίας, πού γεννιέται κι αὐτὸς δούλος, πλουτίζει καὶ μετὰ σπουδάζει φιλοσοφία. Ἐργαζε δεκατρία βιβλία. Ὁ Βίων ὁ Βορυσθενίτης, δούλος ἑνὸς πλουσίου ῥήτορα, πού, ὅταν πέθανε, τοῦ ἄφησε τὰ πάντα. Μετὰ σπούδασε στὴν Ἀθήνα φιλοσοφία καὶ ἀνεδείχθη μέγας κυνικός φιλόσοφος.

Τὰ ἐπαγγέλματα πού ἐξασκοῦσαν οἱ δούλοι ἦσαν πάρα πολλά. Ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τοὺς ῥήτορες, αὐτοὶ μποροῦσαν νὰ εἶναι μεταλλουργοί, σειρηκοποιοί, φαρμακοποιοί, σιδηρουργοί, κατασκευαστὲς μουσικῶν ὄργάνων, κεραμοποιοί, μάγειροι, ἀκόμα καὶ κρατικοὶ ὑπάλληλοι. Σὲ ἕναν κατάλογο δέ, πού κατονομάζει 66 ἀπελευθέρους μαζί μὲ τὸ ἐπάγγελμα πού ἀσκοῦσαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ἦταν δούλοι, μποροῦμε νὰ ἔχουμε μιὰ ἄλλη πηγὴ πληροφόρησης σχετικὰ μὲ τὰ ἐπαγγέλματα πού ἀσκοῦσαν. Ἔτσι ἔχουμε γεωργούς, ἐμπόρους παστῶν, λαχανικῶν, στουπιοῦ, σουσαμοῦ, λιβανιοῦ, μεταπωλητὲς, μικροεπαγγελματίες, ἐπιχρυσωτὲς, ὑποδηματοποιοὺς, χύτες μολύβδου καὶ ἀργύρου, σιδηρουργοὺς, ἀντιγραφεῖς βιβλίων, γραμματεῖς καὶ ὑπογραμματεῖς δικαστηρίων, χαράκτες καὶ ἄλλους.

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τοὺς κρατικούς δούλους, πού μνημονεύσαμε παραπάνω, αὐτοὶ χωρίζονται σὲ δύο κατηγορίες, τοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς ὑπαλλήλους. Ἡ θέση τῶν ὑπαλλήλων εἶναι περισσότερο προνομιακὴ τῶν ἐργατῶν. Κατοικοῦν ὅπου θέλουν, ἔχουν δικό τους σπίτι μὲ ὅλη τὴν οἰκοσκευὴ στὴν ἀπόλυτη κατοχὴ τους. Ἐχουν δική τους περιουσία σὲ χρῆμα. Εἶναι ἐλεύθεροὶ νὰ παντρεύωνται καὶ νὰ ἀνατρέφουν τὰ παιδιὰ τους. Παίρνουν μέρος στὶς ἱερῆς τελετὲς καὶ τὶς διάφορες

διότι «ὁ ἀνὴρ ἐστὶν ἡ κεφαλὴ τῆς γυναικός». Στὴν «Πρὸς Κορινθίους» ἐπιστολὴ του μάλιστα (Α', κεφ. Ι, Α', στ. 8-9) ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει· εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἀνδρας ἐπερωτάτωσαν· αἰσχρὸν γὰρ ἐστὶ γυναιξὶ ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν». Δὲν πρέπει λοιπὸν οἱ γυναῖκες νὰ λαλοῦν στὶς ἐκκλησίες κατὰ τὸν Παῦλο. Στὴν ἐπιστολὴ «Πρὸς Κορινθίους» (Α', κεφ., ΙΑ', στ. 8-9) γράφει καὶ τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικόν: «Οὐ γὰρ ἐστὶν ἀνὴρ ἐκ γυναικός, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός· καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἀνδρα». Παρ' ὅλα αὐτὰ μαθαίνομε στὰ σχολικὰ βιβλία, ὅτι οἱ «εἰδωλόλατρες» Ἕλληνες κατεπίεξαν τὶς γυναῖκες, ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ τὶς ἐξίσωσαν μὲ τοὺς ἀνδρας.

Ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ὑπεστήριξε, ὅτι ἡ γυναῖκα δὲν ἔχει ψυχὴ καὶ ὅτι ἡ σεξουαλικὴ πρᾶξι εἶναι τόσο σατανικὴ, ὥστε καὶ τὰ παντρεμένα ζευγάρια εἶναι πόρνοι (!), ὅλα τὰ συζυγικά κρεβάτια εἶναι πορνοστάσια (!) καὶ ὅλα τὰ πεθερικά μαστροποὶ! Ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινᾶτος ὑπεστήριξε, ὅτι «ἡ γυναῖκα

πομπές. "Ενας από αυτούς, πού μᾶς διασώθηκε τὸ ὄνομα καὶ οἱ δραστηριότητές του, ἦταν ὁ Πιπταλάκος, πού ζοῦσε μιά πλούσια ζωὴ καὶ πῆγαινε στοὺς δικαστήριον σὰν Ἀθηναῖος. Δημόσιοι ὑπάλληλοι ἦταν καὶ οἱ ἀστυνομικοὶ, Σκυῦθες δούλοι τοξότες, πού ἀστυνόμευαν τοὺς ἴδιους τοὺς πολίτες, ἀκόμα καὶ τοὺς βουλευτές. Ἦταν ἐπίσης δούλοι καὶ τὰ ὄργανα τῆς δικαιοσύνης, ὁ δήμιος καὶ οἱ βοηθοὶ του. Δούλοι δημόσιοι ἦταν ἀκόμα οἱ φύλακες τῶν δημοσίων καταστημάτων καὶ αὐτοὶ πού ἤλεγχαν τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμά. Ἡ πλειονότητα τῶν κηρύκων καὶ τῶν κλητῆρων, τῶν γραφέων καὶ τῶν λογιστῶν σὲ κάθε δικαστικὴ ἀρχή. Δούλοι εἶναι καὶ οἱ ὑπεύθυνοι τῶν στρατιωτικῶν κεφαλαίων. Εἶναι οἱ φύλακες γενικότερα ὄλων τῶν ἀρχείων. Στὴν Πνύκα αὐτοὶ οἱ δημόσιοι δούλοι ἐδρεύουν πίσω ἀπὸ τὸν Πρόεδρο, προκειμένου νὰ τὸν βοηθήσουν, ὅταν αὐτὸς ζητήσῃ κάποιον κείμενο. Ὅταν μάλιστα παρουσιάσθη ἡ ἀνάγκη ἀναπροσαρμογῆς τῆς νομοθεσίας στὴν Ἀθήνα, οἱ ἀρχές ἐμπιστεύτηκαν τὴν ἐργασία τῆς κωδικοποίησης σὲ ἕναν δημόσιο δούλο, τὸν Νικόμαχο, πού ὡς ἀρχειοφύλακας τοῦ δικαστηρίου ἦταν καὶ ὁ πλεονοκατάλληλος γι' αὐτὴν τὴν ἐργασία.

III. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ

Μιά ἄλλη πολὺ σημαντικὴ κατηγορία δούλων εἶναι οἱ «χωρὶς οἰκοῦντες», δηλαδή αὐτοὶ πού ζοῦσαν καὶ ἐργάζονταν ξεχωριστὰ καὶ οἱ ὅποιοι καρπώνονταν καθ' ὀλοκληρίαν τὰ κέρδη τους, ἐκτὸς ἀπὸ μιά μικρὴ ἀποζημίωση πού κατέβαλλαν στοὺς «κυρίους» τους, συνήθως ἕναν μὲ δύο ὀβολοὺς τὴν ἡμέρα. Δὲν γίνεται λοιπὸν λόγος γιὰ οἰκονομικὴ ἀνεξαρτησία, τὴν ὅποια καὶ σαφῶς εἶχαν, ὅπως καὶ οἱ δημόσιοι δούλοι, οὔτε καὶ γιὰ τὸ δικαίωμα νὰ συστήσουν οἰκογένεια, πού καὶ πάλι ἀπὸ τίς πηγές μας ἐπιβεβαιώνεται, ὅπως καὶ τὸ δικαίωμα κατοχῆς κατοικίας. Καὶ ἐδῶ μᾶς διασώθηκαν ὀνόματα καὶ δραστηριότητες. Ἔτσι ἔχουμε τὸν Φορμίωνα, τὸν πληρεξούσιο τῆς τράπεζας τοῦ Πασίωνος, πού κι αὐτὸς

ὑποτάσσεται εἰς τὸν ἄνδρα λόγῳ τῆς ἀδυνατοῦ φύσεώς της, διότι εἶναι ἀσθενεστερά καὶ κατὰ τὸν νοῦν καὶ κατὰ τὸ σῶμα. Ὁ ἄνδρας εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς γυναικὸς καὶ τὸ τέλος της, ὅπως ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος πάσης δημιουργίας». Ἐθεωροῦσε ἐπίσης, ὅτι ἡ γυναῖκα εἶναι πιὸ ἄθλιο ὄν καὶ ἀπ' τοὺς σκλάβους. Ἐγραφε σχετικὰ: «Ἡ γυναῖκα εἶναι ὑπόδουλη ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους τοὺς ἀπαράβατους νόμους τῆς φύσεως, ἐνῶ οἱ σκλάβοι εἶναι ὑπόδουλοι ἀπὸ τὸν ἕνα καὶ μόνον νόμο τῶν περιστάσεων τῆς ζωῆς...». Ὁ Γρατιανός, νομικὸς τοῦ 12ου αἰῶνα, ἔγραψε τὸ ἐξῆς: «ὁ ἄνδρας μόνον καὶ ὄχι ἡ γυναῖκα ἔχει πλασθῆ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ ὑποχρεώνει ὅλες τίς γυναῖκες νὰ ὑποτάσσωνται στοὺς ἄνδρες τους, καὶ μάλιστα καλύτερα καὶ ταπεινότερα ἀπὸ σκλάβες». Ὁ Ἰωάννης ὁ Κεκαυμένος μάλιστα, βυζαντινὸς στρατηγὸς τοῦ 11ου αἰῶνα, ἔγραψε στὸν «Στρατηγικόν» του (ἱστορικὸ ἔργο) παραγγέλλοντας στὸν γιὸ του: «Ἀπόφευγε τίς κουβέντες μὲ γυναῖκες. Τρία κακὰ θὰ σὲ πολέμησουν· ὁ διάβολος, ἡ μορφή της (γυναίκα) καὶ ἡ φύσις». Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐπίσης ἐκάκιζε τοὺς Ἕλληνες, πού ἐλάτρευαν θηλυκὰς θεότητες, τονίζοντας: «Καὶ μακάρι ἡ εἰδωλομανία τους

ἦταν δούλος (καὶ γιὰ τοὺς δύο θὰ μιλήσουμε ἐκτενέστερα στὴν συνέχεια) καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ τοῦ δούλου διηύθυνε γιὰ πολλὰ χρόνια, προτοῦ νὰ ἀπελευθερωθῆ, τὴν τράπεζα τοῦ κυρίου του, καὶ νυμφεύθηκε ἐν συνεχείᾳ τὴν χήρα τοῦ κυρίου του, ἐγείροντας ἀξίωση ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ Πασίωνος ἀπὸ τὸν γιὸ τοῦ κυρίου του, τὸν Ἀπολλόδωρο, κερδίζοντας μάλιστα καὶ τὴν δίκη κατὰ τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰῶνος. Γνωρίζουμε δέ, ὅτι ὁ Τίμαρχος ἐπέτρεψε στοὺς δούλους ὑποδηματοποιούς του νὰ σχηματίσουν μιὰ συνεργατικὴ ἐταιρεία παραγωγῆς, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν πληρωμὴ πρὸς αὐτὸν δύο ὀβολῶν κατὰ ἔργατῆ καὶ τριῶν γιὰ τὸν ἀρχιτεχνίτη. Ἕνας ἄλλος δούλος τοῦ οἴκου τοῦ Χρυσίππου καὶ ἀδελφοῦ διευθύνει τὸ ὑποκατάστημα τοῦ Βοσπόρου.

Μέχρι στιγμῆς λοιπὸν ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα μποροῦμε νὰ ἐξαγάγουμε τὸ γενικότερο συμπέρασμα τουλάχιστον γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία, ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὸ φαινόμενο τῆς δυναμικῆς παρουσίας τῶν δούλων στοὺς βασικοὺς κλάδους τῆς παραγωγῆς, διοτεχνία καὶ γεωργία, στὸ δημόσιο καὶ τὴν γενικότερη οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ τόπου. Ὁ μόνος τομέας, στὸν ὁποῖο δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο, ἦταν τὸ στράτευμα καὶ εἰδικότερα ὁ στόλος, παρὰ μόνον σὲ ἔσχατη ἀνάγκη, ὅπως στὴν ναυμαχία τῶν Ἀργινουσῶν τὸ 406 π.Χ. Καὶ γεννᾶται εὐλόγα ἐδῶ τὸ ἐρώτημα: Ποιὸ κριτήριό ἦταν αὐτὸ πού ἐπέβαλλε τὸν διαχωρισμό; Σίγουρα ὄχι αὐτὸ τῆς ἐμπιστοσύνης, ἀφοῦ ὡς *ναῦται* ἢ *ναυδάται* ἐχρησιμοποιοῦντο στὶς ἀθηναϊκὲς τριήρεις ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πτωχότερους πολῖτες τόσο μέτοικοι ὅσο καὶ μισθοφόροι. Οὔτε βέβαια τὸ κριτήριό τῆς ταλαιπωρίας, ἀφοῦ ἡ ἐργασία τοῦ *θρανήτου*, δηλαδή αὐτοῦ πού ἐχειρίζετο τὰ κουπιὰ τῆς ὑψηλότερης σειρᾶς μιᾶς τριήρους, ἄρα καὶ τὰ πιὸ μακρὰ, ἦταν σαφῶς πιὸ ἐπίπονη ἀπὸ αὐτὴν ἑνὸς δούλου τραπεζίτη ἢ ἐπαγγελματία. Κάθε τριήρης δὲ ἀπασχολοῦσε 62 *θρανίτας*, 58 *ζυγίτας* (μεσαῖο κάθισμα) καὶ 54 *θαλαμίτας* (κάτω κάθισμα), μεταξὺ τῶν ὁποίων οὐδεὶς δούλος. Πῶς λοιπὸν, ἀφοῦ θέλουν νὰ μᾶς πείσουν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι κα-

νὰ περιορίζετο μόνο στους ἄνδρες καὶ νὰ μὴν ἀπέδιδαν τὴ θεϊκὴ προσηγορία στὶς θηλυκὲς θεότητες. Καὶ γιατί καὶ γυναῖκες, πὺν δὲν εἶναι ἀσφαλὲς νὰ τις συμβουλευώμεθα οὔτε γιὰ τὰ κοινὰ πράγματα, αὐτὲς μὲ θεϊκὴ τιμὴ θρησκευόνται καὶ σέβονται». [Καὶ εἴθε μέχρις ἀρρένων εἰστήκει τούτων ἢ εἰδωλομανία καὶ μὴ εἰς θηλείας κατέφερον τὴν θεϊαν προσηγορίαν. Καὶ γὰρ καὶ γυναῖκας, ἅς οὐδὲ εἰς κοινὴν περὶ πραγμάτων συμβουλίαν λαμβάνειν ἀσφαλὲς, ταύτας τῆ τοῦ Θεοῦ τιμῆ θρησκευόνται καὶ σέβονται]. Συνεπῶς κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιο τις γυναῖκες «δὲν εἶναι ἀσφαλὲς νὰ τις συμβουλευώμεθα οὔτε γιὰ τὰ κοινὰ πράγματα». Ὁ Χρυσόστομος ἐπίσης κατεδίκασε τὸ θέατρο καὶ κυρίως τις γυναῖκες ἠθοποιούς, τις μιμάδες, τις ὁποῖες ἐταύτιζε μὲ τις πόρνες, ὅπως ὅλοι οἱ ἱερωμένοι (δὲς Α. Ζωγράφου, «Ἀντιγνώση», ἔκδ. 1994, σελ. 437).

Εἶναι λοιπὸν δικαιολογημένη ἡ ἄποψι τῶν Will καὶ Ariel Durant στὸ ἔργο «The History of Civilization» (ἔκδ. 1950, τόμος IV), ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς συνέβαλε στὴν ὑποβάθμιση τῆς γυναῖκας στὸ Βυζάντιο.

Μάριος Δημόπουλος-Ἀπολλώνιος

κομεταχειρίζοντο τούς δούλους, δὲν τούς χρησιμοποιοῦσαν στὴν κοπιαστικὴ καὶ ἐπικίνδυνη μάλιστα δουλειὰ τοῦ κωπηλάτου; Ἡ ἀπάντηση εἶναι, ὅτι τὰ κίνητρα ἦταν σαφῶς οἰκονομικά, σὲ μιὰ περίοδο ὅπου οἱ πτωχότερες τάξεις τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν κυριολεκτικὰ λιμοκτονοῦσαν ἀπέναντι στοῦ πλήθους τῶν δούλων, ποὺ εἶχαν κατακλύσει τὴν ἀγορὰ, ὁ στόλος κυρίως ἦταν ἡ ἀποκατάσταση καὶ τὸ τελευταῖο «καταφύγιο» τῶν κατώτερων πολιτῶν, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἐπιβιώσουν. Ἔτσι ἕνας θρανίτης ἐπληρώνετο μὲ 3 ὄβολους ἕως καὶ μία δραχμὴ τὴν ἡμέρα, ὅταν οἱ ἠλιασταὶ ἐπαιρναν ἡμερομίσθιο 2 ὄβολους τὸ 420 π.Χ. ἐπὶ Κλεοφῶντος καὶ 3 ὄβολους μετὰ τὸ 390 π.Χ. (6 ὄβολοι = 1 δραχμὴ). Ἦταν μὲ λίγα λόγια ἡ σίγουρη καὶ σταθερὴ ἀπασχόληση, ὅταν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἐπαγγέλματα εἶχαν κατὰ πολὺ ὑποχωρήσει ἔναντι τῶν δούλων κυρίως καὶ τῶν μετοίκων. Καὶ γιὰ νὰ καταλάβουμε ἀκόμα καλύτερα τὴν τραγικὴ τους θέση, ἀρκεῖ νὰ παραθέσουμε τὸ γεγονός ὅτι μετὰ τὴν ἦττα τῶν Ἀθηναίων στὸν Λαμιακὸ πόλεμο τὸ 322 π.Χ. ἀπὸ τοὺς 31.000 στρατιῶτες τῶν Ἀθηναίων 22.000 ἔχασαν τὰ πολιτικά τους δικαιώματα, ἀφοῦ εἶχαν περιουσία κάτω ἀπὸ 2.000 δραχμὲς.

Γνωρίζουμε δέ, ὅτι καὶ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα ἕνα πλήθος ἀπόρων Ἀθηναίων πολιτῶν ἀναγκάστηκε κάτω ἀπὸ τὴν δυσβάστακτες καὶ τότε συνθηκῆς, νὰ ἐγκατασταθῆ στὶς ἀθηναϊκὲς κληρουχίες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὅταν παρατηρήσουμε τὸ ὕψος τῶν περιουσιῶν τῶν πιδὸ πλούσιων κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, παρατηροῦμε ὅτι ἡ περιουσία τοῦ Δημοσθένη, τοῦ ρήτορος, εἶναι μόλις 14 τάλαντα, ἐνῶ τοῦ δούλου Πασίωνος φτάνει ἀντίστοιχα τὰ 75 μὲ 80 σύμφωνα μὲ τοὺς ἐπίσημους καταλόγους. Μόνο ὁ Δίφιλος μὲ 160 τάλαντα καὶ ὁ Ἐπικράτης μὲ 600 ξεπερνοῦν τὴν περιουσία τοῦ Πασίωνος.

Ἀλλὰ ἄς δοῦμε καλύτερα ποιὸς ἦταν ὁ Πασίων. Δὲν γνωρίζουμε μὲ σιγουριά, ἂν ἀγόρασε ἢ νοίκιασε τὴν τράπεζα τῶν παλαιῶν κυρίων του. Ἄν καὶ κατηγορήθηκε στὰ πρῶτα του χρόνια ὡς τραπεζίτης ἀπὸ ἕναν πελάτη του, ὅτι καταχράστηκε τὴν καταθέσεις του ἀξίας τουλάχιστον 7 τάλαντων, ἐν τούτοις ὄχι μόνο δὲν καταδικάστηκε, ἀλλὰ καὶ διατήρησε τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν πελατῶν του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τράπεζά του ἀπέκτησε καὶ ἕνα ἀσπιδοποιεῖο. Ἐκανε δωρεὲς καὶ εὐεργεσίες καὶ πέτυχε ἀκόμα καὶ νὰ γίνῃ πολίτης τὸ 376 π.Χ. Τότε ἄρχισε νὰ ἀγοράζῃ καὶ ἀκίνητα. Δάνεισε χρήματα στὸν Τιμόθεο γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου τὸ 373 καὶ τὸ 372 π.Χ. καὶ ἀνέλαβε μόνος του τὸν ἐξοπλισμὸ πέντε πολεμικῶν πλοίων. Ὅταν ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιχειρήσεις του τὸ 371 ἢ 370 π.Χ., ἡ συνολικὴ του περιουσία, ὅπως προαναφέραμε, ἔφτανε ἢ κατ' ἄλλους ἀκόμα καὶ ξεπερνοῦσε τὰ 75 τάλαντα, ποσὸ κολοσσιαῖο γιὰ τὴν ἐποχὴ. Σημαντικὸ εἶναι ἐδῶ νὰ τονισθῆ, ὅτι ἀποσυρόμενος νοίκιασε τόσο τὴν τράπεζα ὅσο καὶ τὸ ἀσπιδοποιεῖο στὸν δούλο του Φορμίωνα γιὰ 10.000 καὶ 6.000 δραχμὲς ἀντίστοιχα.

Τὸ ἐρώτημα ὅμως εἶναι, ποῦ βρῆκε ὁ Φορμίων, ἕνας δούλος, αὐτὰ τὰ ποσά, γιὰ νὰ μπορῆ νὰ πληρῶσῃ τὸν «ἀφέντη» του; Καὶ δὲν εἶναι μόνο αὐτοὶ οἱ δύο ἐπιφανεῖς τραπεζίτες. Ἐχουμε καὶ ἄλλους δούλους, τὸν Κίττο, τὸν Εὐμαθῆ, τὸν Σωκράτη, τὸν Τιμόδημο καὶ τὸν Σάτυρο, ποὺ νυμφεύθηκαν καὶ αὐτοί, ὅπως καὶ ὁ Φορμίων, τὴν χῆρα τῶν πρῶτων κυρίων τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀπὸ σχετικὸς καταλόγους μποροῦμε νὰ παραθέσουμε τὰ ἐξῆς τεκμήρια, σχετικὰ μὲ τοὺς πολίτες ποὺ ἀπασχολοῦνται σὲ χειρωνακτικὲς ἐργασίες. Τὸ 408 π.Χ. ἀνάμεσα σὲ 55 ἐλεύθερους ἐπαγγελματίες ὑπῆρχαν μόνο 36% πολίτες, τὸ 328 π.Χ. ἀνάμεσα σὲ 74 ἐλεύθερους ἐπαγγελματίες ἔχουμε 27% πολίτες καὶ ἀπὸ λογαριασμοὺς τῆς Ἐλευ-

σίνας τὸ 329-328 π.Χ. ἀνάμεσα σὲ 94 ἐπαγγελματίες μόνο 20 εἶναι πολίτες, ποσοστὸ δηλαδή μόνις 21%. Ἀνάμεσα δὲ σὲ 27 ἐργολήπτες καὶ μικροὺς ἐργοδότες τὴν ἴδια ἐποχὴ ὑπάρχουν 9 πολίτες, ποσοστὸ 33%, ἀνάμεσα σὲ 41 ἐμπόρους 11 πολίτες, ποσοστὸ 27%, καὶ ἀνάμεσα σὲ 15 πλειοδότες ἐργῶν μόνις 2, ποσοστὸ 13%. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν μόνον ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν δούλων καὶ τῶν ἀπελευθέρων γιὰ τοὺς πολίτες, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πολὺ σημαντικὸς τῶν μετοίκων. Ἐχουν περιέλθει λοιπὸν σὲ ἓνα μεγάλο οἰκονομικὸ ἀδιέξοδο καὶ τὰ μόνια ἐπαγγέλματα ποὺ ὑπερτεροῦν εἶναι ἢ χοιροτροφία, ἢ μεταφορὰ μὲ μουλάρια ἢ βόδια, ἢ ἔξαγωγή ἀσβέστη, ὁ στρατὸς καὶ ἡ κατασκευὴ τούβλων. Ὅλοι οἱ ἄλλοι τομεῖς δραστηριότητος καὶ οἰκονομικῆς ἀπασχόλησης εἶναι στὰ χέρια τῶν μετοίκων, τῶν δούλων καὶ ἀπελευθέρων. Δούλων καὶ ἀπελευθέρων, ποὺ ἀργὰ ἀλλὰ σταθερὰ κυριαρχοῦν ἀπόλυτα, ἐκτοπίζοντας ἀκόμα καὶ τοὺς μετοίκους, ποὺ καὶ αὐτοὶ ἀποσύρονται ἀπὸ τὰ χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα, ἀναζητῶντας πιὸ εὐκόλο καὶ σταθερὸ κέρδος, μὲ ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἀριθμητικὴν τους μείωση μετὰ τὸ 355 π.Χ.

Μὲ λίγα λόγια οἱ δούλοι καὶ οἱ ἀπελεύθεροι εἶναι αὐτοί, ποὺ μὴ ἔχοντας καὶ πολλὰ νὰ χάσουν, ἀπασχολοῦνται σὲ ἐπαγγέλματα μὲ μεγαλύτερο δεικτὴ ἐπικινδυνότητος καὶ λιγότερης σιγουριᾶς, ἐνῶ οἱ ἐλεύθεροι πολίτες ἀρκοῦνται στὰ λίγα καὶ σίγουρα κατὰ πλειοψηφίαν. Αὐτὸ ποὺ ἰσχύει γιὰ τὸν μέσο πολίτη εἶναι, νὰ μὴν χάσῃ τὴν ἔγγειο περιουσία του καὶ ἀγωνίζεται μὲ ἐπαγγέλματα στενὰ προσκολλημένα σ' αὐτὴν τὴν κατεύθυνση, νὰ τὴν κρατήσῃ χωρὶς μεγάλα ἀνοίγματα. Μποροῦμε νὰ μιλάμε ἔτσι γιὰ μία κατάσταση, ὅπου οἱ μέτοικοι καὶ οἱ ἀπελεύθεροι χωρὶς στενοὺς δεσμοὺς μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ γῆ κυριαρχοῦν στὸ μεγαλεμπόριο μαζί μὲ κάποιους λίγους ἀθηναίους πλούσιους πολίτες, γιὰ δούλους ποὺ ἄλλοι ἀμείβονται πλουσιοπάροχα ὡς «χωρὶς οἰκοῦντες» ἢ ἐνοικιαζόμενοι, γιὰ κάποιους ἄλλους ποὺ ἀγωνίζονται νὰ φτάσουν τοὺς πρώτους καὶ γιὰ μιά πλειοψηφία φτωχῶν ἀθηναίων πολιτῶν, ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὸν ἐπιούσιο καὶ ποὺ ἀναγκαστικὰ δουλεύουν στὰ ἐπαγγέλματα τῶν ἄλλων ὡς μειοψηφία, ὅταν δὲν ἔχουν ἄλλη διέξοδος. Ἔτσι ἔχουμε τὸν πολίτη Ἀμεινία τοῦ Κυδαθηναίου, ποὺ πουλάει τὰ καλάθια του γιὰ μιά δραχμὴ στὴν ἀγορὰ, ὅταν δίπλα του ὁ μέτοικος Φίλων, σιδηρέμπορος, παίρνει τὴν μίαν παραγγελία μετὰ τὴν ἄλλη. Ὁ Διυρεφῆς τοῦ Ποταμοῦ, ἐργολήπτης κατεδαφίσεων, κι αὐτὸς πολίτης, παίρνει μιά ἐργολαβία 45 δραχμῶν, ἀναγκαζόμενος μέσα στὴν ἀναδουλειά του νὰ βάλῃ μὲ προσωπικά του ἔξοδα τὴν σκαλωσιά, ὅταν ὁ μέτοικος Φιλοκλῆς ζητάει 300 δραχμὲς μόνο γιὰ νὰ σηκώσῃ τὶς ἐκχωματώσεις. Καὶ ἂν ἀνατρέξουμε στὶς δημηγορίες τοῦ Δημοσθένη, θὰ δοῦμε ὅτι κανένας ἀπὸ τοὺς ἐφοπλιστὲς ἢ τοὺς τραπεζίτες, ποὺ ζήτησαν τὴν συνδρομὴ τοῦ μεγάλου ρήτορα, δὲν ἦταν πολίτης ἐκ γενετῆς. Οἱ πολίτες λοιπὸν τρέφονταν ἀπὸ τὰ πολιτικὰ τους δικαιώματα καὶ τὴν γῆ τους. Εἶχε συνδεθῆ δὲ σχεδὸν ἀπόλυτα ὁ τίτλος τοῦ πολίτη μὲ αὐτὸν τοῦ ἰδιοκτήτη γῆς οὕτως, ὥστε τὸ 403 π.Χ. συζητήθηκε νομοσχέδιο, ποὺ, ἂν ἐγένετο ἀποδεκτό, θὰ περιορίζε τοὺς πολίτες μόνον σὲ αὐτοὺς ποὺ θὰ ἦταν κάτοχοι γῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ὄλοι ἐκεῖνοι ποὺ ἐγένοντο πολίτες, ἔσπευδαν νὰ ἀγοράσουν γῆ, ὅπως ὁ Πασίων, ποὺ διέθεσε 20 τάλαντα γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ, ἢ ὁ Ἀριστοφάνης, ποὺ ἀγόρασε 255 στρέμματα. Γνωρίζουμε ἀκόμα καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Πολύγνωτου τοῦ Θασίου, ποὺ ἀρνήθηκε τὸ χρῆμα, προκειμένου νὰ τοῦ παραχωρηθῇ τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτη.

[Στὸ ἐπόμενο: Ἡ θέση τῶν δούλων στὴ Σπάρτη, τὴν Κρήτη κ.λπ.]

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΠΕΞΗΣ

III. ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΔΟΥΛΩΝ

Είναι αναγκαίο να διευκρινίσουμε, ότι τουλάχιστον για την Ἀθήνα ο κάθε πολίτης μπορούσε να αγοράζει, όσους δούλους ήθελε, αλλά με μία σημαντική παράλληλα υποχρέωση: Να τους διδάσκη κάποια τέχνη. Γεγονός βέβαια που προϋπέθετε αρκετά έξοδα ακόμα εκτός από αυτά της αποκτήσεώς τους. Ὑπῆρχε μάλιστα και αυστηρός νόμος με βαρείες ποινές, για όποιον έτρεφε «*δοῦλον ἀργόν*». Γνωρίζουμε ακόμη το παράδειγμα του Ξενοφάνη, που, όταν ρωτήθηκε από τον Ἰέρωνα, πόσους δούλους είχε, του απήντησε: «*δύο και κοπιάζω να τους θρέψω*». Έτσι μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα, ότι αυτή η μορφή κατώτερης υίοθεσίας απαιτούσε μεγάλη χρηματική άνεση για τα καθημερινά και συνεχή έξοδα του δούλου ή των δούλων του κάθε σπιτιού. Χρηματική άνεση, που ναί μὲν μπορούσε αρχικά να έχει ένας μέσος πολίτης, αλλά σὺν τῷ χρόνῳ μέσα από τον ανταγωνισμό των μετοίκων και των ἀπελευθέρων με μεγαλύτερες οικονομικές δυνατότητες από αυτούς, καθώς και τις καταστροφές της έγγείου περιουσίας τους από τους συχνούς πολέμους και λεηλασίες, άρχισε να μειώνεται αναγκάζοντας έτσι τους πολίτες-ιδιοκτήτες να νοικιάζουν ή να τους αφήνουν να κάνουν το δικό τους νοικοκυριό, προκειμένου να περιορίσουν τις δαπάνες ή ακόμα και να τους ἀπελευθερώνουν όριστικά. Και εάν κάπου δημιουργείται ή άπορία, ποιά θα είναι το κέρδος του πολίτη από την ἀπελευθέρωση ενός δούλου, πρέπει να ξεκαθαρίσουμε, ότι είναι διπλό. Ἀπό την μία με δεδομένη την οικονομική του στενότητα ἀπαλλάσσεται των έξόδων συντήρησης ενός δούλου και από την άλλη δέχεται από τον ίδιο τον δούλο ένα σεβαστό χρηματικό ποσό για την έξαγορά του.

Ἡ έξαγορά γίνεται από τον ενδιαφερόμενο άμεσα ή από ένα παρεμβαλλόμενο πρόσωπο, που πληρώνει τον πρώην κύριό του με τα χρήματα του δούλου και έτσι αυτός τον έλευθερώνει. Στις περισσότερες πόλεις ή ἀπελευθέρωση γινόταν με έπίσημους τύπους στο έσωτερικό ή μπροστά από έναν ναό. Το πρακτικό της πράξης έχαρασσετο στους τοίχους του ναού. Στην Ἀθήνα όμως περισσότερο ίσχυε μία προφορική ή γραπτή δήλωση και το όνομα του δούλου, που ἀπελευθερώνετο, ἀπηγγέλλετο στο δικαστήριο ή στο θέατρο. Ἀπό την άλλη ο παλιός κύριός του είχε ακόμα ένα όφελος, ότι, σε περίπτωση που πέθαινε χωρίς παιδιά, είχε το δικαίωμα να κληρονομήσει την περιουσία του πρώην δούλου του. Σπάνιες ήταν οι περιπτώσεις ἀπελευθέρωσης δούλων χωρίς κανένα ἀντάλλαγμα οικονομικής φύσεως. Καθίσταται λοιπόν σαφές για άλλη μια φορά, ότι οι δούλοι είχαν σίγουρα πηγές έσοδων, που τους επέτρεπαν να πληρώσουν για την ἀπελευθέρωσή τους.

* Το πρώτο μέρος της έρευνας είχε δημοσιευθί στο προηγούμενο τεύχος 182.

IV. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ

Και για να επιστρέψουμε στον διαχωρισμό των επαγγελματιών ανάμεσα σε πολίτες και δούλους (για να στηρίξουμε ακόμα περισσότερο την θέση, ότι οι πολίτες ήταν στενά προσκολλημένοι στην γη τους και αγωνίζονταν να την κρατήσουν, αφού αυτή είτε νομικά είτε όχι τους έδινε στην ουσία την περηφάνεια του τίτλου του πολίτου, αυτού κατ' επέκτασιν που ήταν αυτόχθων έχοντας κληρονομήσει γη άρα και τον τίτλο, έχοντας παραχωρήσει έδαφος σε όλες τις άλλες οικονομικές δραστηριότητες στους δούλους, τους άπελεύθερους και τους μετόικους), αρκεί να παραθέσουμε τα παρακάτω στοιχεία για τις αγροτικές περιφέρειες. Τον 5ον αιώνα π.Χ. λοιπόν ή Κεντρική Ελλάδα δεν είχε καθόλου δούλους. Οί Πλαταιές το 431 π.Χ. δεν κατόρθωσαν να συμπληρώσουν μιὰ ομάδα από 110 γυναίκες δούλες. Τον 4ο π.Χ. αιώνα οί δούλοι στην Βοιωτία έφταναν μόλις το 1/3 του συνολικού πληθυσμού. Στην Λοκρίδα και την Φωκίδα ή δουλεία ήταν σχεδόν άγνωστη πριν από την διαρπαγή των Δελφών. Και στην Άττική, όμως όχι γνήσια αγροτική περιοχή, υπήρχαν ελάχιστοι αγροτικοί δούλοι. Άνάμεσα στους καταδικαζόμενους το 451 π.Χ., που οί περιουσίες τους εκτίθενται για πώληση, ένας μόνο έχει 16 δούλους και αυτός είναι ένας μέτοικος του Πειραιά, άνικανος να είναι ιδιοκτήτης. "Όλοι οί άλλοι, από τους όποιους έχουν κατασχεθί γαίες, συγκομιδή στο χωράφι ή στην αποθήκη, δεν έχουν καθόλου δούλους ή έχουν έναν, δύο ή τρεις, τέσσερις το πολύ. Σε έναν κατάλογο άπελευθέρων παράλληλα, που άριθμεί 131 άτομα, από τις 62 γυναίκες καμμία δεν έργάζεται στην γη, ενώ από τους 69 άντρες υπάρχουν μόνο 9 καλλιεργητές, όλοι σχεδόν κηπουροί εκτός από 2 άμπελουργούς. Γνωρίζουμε όμως από την άλλη, ότι σε περιοχές περισσότερο έμπορικού και βιομηχανικού χαρακτήρος οί δούλοι όχι άπλώς υπήρχαν σε μεγάλο άριθμό, αλλά και κατά πολύ υπερέβαιναν τον άριθμό των μετοίκων ή ξένων γενικώτερα και των έλευθέρων. Έτσι από την άπογραφή του Δημητρίου του Φαληρέως, που διενεργήθη το 309 π.Χ. στην Άθήνα, έχουμε τα έξης άποτελέσματα:

Έλεύθεροι πολίτες 21.000, μέτοικοι 10.000 και δούλοι 400.000. Στην Αίγινα ό άριθμός των δούλων άνήρχετο στο ύψος των 460.000 ψυχών, ενώ στην Κόρινθο στίς 470.000 και στην Χίο ήταν κατά πολύ περισσότεροι των τελευταίων, χωρίς να γνωρίζουμε άκριβη άριθμό.

"Ας δοΰμε όμως τώρα, ποιό ήταν οί μισθοί έλευθέρων και δούλων. Το 325 π.Χ. οί 9 άρχοντες έπαιρναν 4 όβολούς την ήμέρα ό καθένας, ενώ την ίδια έποχή το δημόσιο κατέβαλλε στους έργατοτεχνίτες δούλους 3 όβολούς για τροφή αντίστοιχα ήμερησίως. Το 325 π.Χ. ακόμα οί βουλευτές έπαιρναν 5 όβολούς την ήμέρα, ενώ οί ήλιαστές 3. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι ό μισθός ενός δούλου του 4ου αιώνος π.Χ. ήταν ίσος με αυτόν του ήλιαστού και ελαφρά κατώτερος από αυτόν του άρχοντα και του βουλευτή. Όποιαδήποτε σύγκριση με το σήμερα σίγουρα θα μās άφηνε πολλά έρωτήματα σχετικά με τον προσδιορισμό της έννοιας δούλος στο παρελθόν και το παρόν. Γνωρίζουμε ακόμα, ότι το 400 π.Χ. μιὰ τριμελής οίκογένεια μαζί με τους δύο δούλους της ξόδευε 1.000 δραχμές τον χρόνο, ενώ το

370 π.Χ. ὁ νεαρός Δημοσθένης μὲ τὴν μητέρα του καὶ τὴν ἀδελφή του χωρὶς τοὺς δούλους τοὺς ξόδευε 700 δραχμὲς στὸ ἴδιο διάστημα. Ἐὰν ὑπολογίσουμε τὰ χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὸ 400 π.Χ. ἕως καὶ τὸ 370 π.Χ. καὶ τὴν αὐξήση τοῦ τιμαριθμοῦ, θά βγάλουμε τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ δοῦλοι καὶ στίς δύο ἐποχὲς θὰ ἤθελαν γιὰ ἔξοδα γύρω στοὺς 3 ὀβολοὺς ὁ καθένας ἡμερησίως, ποὺ φυσικὰ καὶ θὰ κάλυπτε ὁ ἰδιοκτῆτης. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ γιὰ τοὺς ἐνοικιαζόμενους δούλους, ὅπου ὁ ἐνοικιαστής ἐπεβαρύνετο μὲ τὰ ἔξοδα διατροφῆς καὶ ἐνδυμασίας τοῦ δούλου. Ἐχομε λοιπὸν καὶ στὴν περίπτωση τῶν δημοσίων, ἰδιωτικῶν καὶ ἐνοικιαζόμενων δούλων μία σταθερὰ –ἄς τὴν ὀρίσουμε γιὰ τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ.– τιμὴ διατροφῆς, ποὺ ἀνέρχεται στοὺς 3 ὀβολοὺς. Ἐὰν ὑπολογίσουμε τώρα καὶ τὴν ἐνδυμασία τους, τὸ κόστος κατοχῆς ἑνὸς δούλου ἀνεβαίνει ἀρκετὰ ὑψηλότερα. Ἀπὸ τὴν κωμῶδία τοῦ Ἀριστοφάνους «Πλοῦτος», ποὺ παίχθηκε τὸ 388 π.Χ., γνωρίζουμε, ὅτι τὰ ὑποδήματα κόστιζαν 8 δραχμὲς καὶ τὰ ἱμάτια 20 δραχμὲς. Τὸ 330 π.Χ. τὰ ὑποδήματα τῶν δούλων κόστιζαν 6 δραχμὲς καὶ οἱ δουλικοὶ χιτῶνες ἕως καὶ 7 δραχμὲς. Σὲ αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὰ ἔξοδα, ποὺ ἔκανε ὁ ἰδιοκτῆτης, γιὰ τὴν ὅποια ἰατρικὴ περίθαλψη καθὼς καὶ γιὰ νὰ τοῦ μάθῃ κάποια τέχνη, ὅπως ἦταν ὑποχρεωμένος ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας νὰ κάνῃ. Συνεπῶς καὶ μὲ ὑπόθεσις τὰ προαναφερόμενα καθίσταται σαφές, ὅτι κάποια δεδομένη στιγμή ἕνας μεσαῖος Ἀθηναῖος πολίτης μὲ χαμηλὸ εἰσόδημα ἀπὸ τίς ὅποιες ἀσχολίες του καὶ μὲ δούλους, τοὺς ὁποίους καὶ συντηροῦσε, κινδύνευε νὰ πέσῃ στὴν κατηγορία τοῦ νεόπτωχου, νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἔγγειο περιουσία του καὶ τελικὰ ἀκόμα καὶ αὐτὸν τὸν τίτλο τοῦ πολίτη, ὅπως εἶδαμε, ὅτι συνέβη μετὰ τὴν ἦττα τῶν Ἀθηναίων στὸν Λαμιακὸ πόλεμο τὸ 322 π.Χ. Χρόνο μὲ τὸν χρόνο λοιπὸν εἶχαμε τὴν ἀποδέσμευση τῶν δούλων ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν μέσων Ἀθηναίων καὶ τὴν ὑπαγωγή τους στὸ δημόσιο ἢ στοὺς μέτοικους, τοὺς πλούσιους Ἀθηναίους ἢ τὴν ἐνοικίασή τους σὲ κατ' ἔξοχὴν ἐμπορικὲς καὶ βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις. Ἐκείνη τὴν συγκεκριμένη περίοδο ὁ δοῦλος γίνεται αὐστηρὰ ἕνας οἰκιακὸς ὁμηθὸς τῶν πλουσίων οἰκογενειῶν κυρίως, ὅπως ἀκριδῶς καὶ σήμερα, μὲ καλύτερες ὁμως προοπτικὲς, σεβασμὸ, δικαίωματα καὶ οἰκονομικὲς ἀπολαβές.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα στοὺς περιδότης δούλους τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου, πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε, ὅτι ὁ ρόλος τους ἕως καὶ τὸ 370 π.Χ. ἦταν ἀσήμαντος μετὰ τὴν δραπέτευση τῶν μεταλλωρῶν δούλων τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τὸ γεγονός καὶ μόνο ὅτι τὴν περίοδο ἐκείνη μὲ δεδομένο τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τὸ 404 π.Χ., ποὺ ἀριθμοῦσε ἀρκετὲς δεκαετίες, κανεὶς κεφαλαιοῦχος δὲν ἐπένδυσε στὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου, καὶ τὸ γεγονός ὅτι λίγοι φτωχοὶ Ἀθηναῖοι ἐργάστηκαν μόνο τότε γιὰ λογαριασμὸ τους, δείχνουν, ὅτι ἡ παραγωγή εἶχε σημειώσει ὑφέση καὶ ἡ ὅλη ὀργάνωση εἶχε χαλαρώσει. Ἐὰν ὑπολογίσουμε δέ, ὅτι ἡ πλειονότης τῶν δούλων, ποὺ εἰργάζοντο ἐκεῖ, ἦταν ἐνοικιαζόμενοι, ὁ ἐνοικιαστής πλήρωνε 1 ὀβολὸ στὸν ἰδιοκτῆτη τους, ἀλλὰ εἶχε καὶ τὴν ἐπιβάρυνση τῆς διατροφῆς καὶ τῆς ἐνδυμασίας τους, καὶ ἀκόμα ὅτι ὑπῆρχε μιὰ γενικώτερη χαλαρότης τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας καὶ ὀργάνωσης λόγω τῆς προδιαγραφόμενης ἦττας, συνεπῶς καὶ ἡ ἀμοιότης τῶν δούλων δὲν

θά ἦταν ἡ πρόεπουσα, τότε σαφῶς κατανοοῦμε, ὅτι αἴτιο τῆς ἀποδράσεως ἐκείνης ὄχι μόνο δὲν ἦταν ἡ καταπίεσις ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο ἡ παντελής σχεδὸν ἀδιαφορία τῶν ἐνοικιαστῶν, τῶν κεφαλαιούχων Ἀθηναίων, ἡ γενικώτερη χαλαρότης, πού τοὺς ὀδήγησε, στὸ νὰ ἀφήσουν οἱ δούλοι τὰ μεταλλεῖα ὡς χαμένη ἀπασχόληση. Συνηγορεῖ δὲ σ' αὐτὸ ἡ μετέπειτα ἀπραξία τῶν κεφαλαιούχων, ἀφοῦ σίγουρα μποροῦσαν νὰ βροῦν ἄλλους δούλους, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔκαναν, καὶ ἡ μικροαπασχόληση τῶν φτωχῶν Ἀθηναίων σὲ αὐτά. Μόνο τὸ 367 π.Χ. ἄρχισε νὰ ἀναζωογονῆται λίγο ἡ δραστηριότητα σ' αὐτά, παρουσίασε ἀκμὴ τὸ 350 π.Χ. καὶ ἀπὸ τὸ 338 π.Χ. καὶ μετὰ ἄρχισε νὰ σθῆνη σταδιακά. Καὶ πάλι τίθεται τὸ ἐρώτημα: "Ὅσο τὰ μεταλλεῖα ἦταν παραγωγικά καὶ ὅσο ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία κυριαρχοῦσε, γιατί δὲν παρουσιάζοντο ἐξεγέρσεις δούλων; Ἀπλῶς γιατί ὅλοι ἦταν ἱκανοποιημένοι.

"Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς νόμους καὶ τὰ δικαιώματα τῶν δούλων, μποροῦμε νὰ προσθέσουμε τὰ ἑξῆς. Ὁ δούλος γίνεται ἐνάγων σὲ δίκη γιὰ τὴν παρουσία τοῦ κυρίου του. Δικαιοῦται νὰ ἔχη, ὅπως προείπαμε, δικά του χρήματα. Δὲν καταβάλλει χρηματικὲς ποινὲς στὰ δικαστήρια, ἀλλὰ τιμωρεῖται μὲ ραβδισμό. Ὁμως ὁ κύριός του δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἐπάνω του τουλάχιστον γιὰ τὴν Ἀθήνα, ὅταν καταφεύγῃ σὲ ἄσυλα, ὅπως αὐτὰ πού προαναφέραμε, ὁ κύριός του πρέπει νὰ τὸν μεταπωλήσῃ. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν «*Εκάθη*» τοῦ Εὐριπίδη διαβάζουμε: «*Σὲ σᾶς τοὺς Ἕλληνας ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος καὶ ὁ δούλος προστατεύονται παρόμοια ἀπὸ τοὺς νόμους γιὰ τὴν ἀνθρωποκτονία*». Καὶ τὸ σημαντικό εἶναι, ὅτι δὲν μιλάει μόνο γιὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀλλὰ γενικώτερα γιὰ τοὺς Ἕλληνας, ἀποδεικνύοντας ἔτσι ἕναν πανελλήνιο κώδικα συμπεριφορᾶς ἀπέναντι στοὺς δούλους. Ὁ φονεὺς ἐνὸς δούλου ἐξορίζεται στὴν Ἀθηναϊκὴ πολιτεία, ποινὴ γιὰ ἕναν Ἀθηναῖο βαρύτερη τῆς θανατικῆς. Δὲν ἔχει περιορισμοὺς στὴν ἐνδυμασία καὶ τίποτα ἐξωτερικὰ δὲν τὸν διακρίνει ἀπὸ τὸν ἐλεύθερο ἐργάτη. Μιλάει ἀνεμπόδιστα στὸν κάθε ἕνα φτάνοντας μέχρι καὶ τὴν κατάχρηση, ὅπως οἱ κωμωδίες μαρτυροῦν. Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνας τοὺς ἐμπιστεύονται τὰ παιδιά τους καὶ παίζουν τὸν σημαντικό ρόλο τοῦ παιδαγωγοῦ. Ὁ Δημοσθένης στὸν λόγο «*κατὰ Μειδίον*» μιλᾷ γιὰ νόμο, πού ὀδηγεῖ σὲ δίκη ἐνώπιον τῆς Ἡλιαίας «*ὅποιον προσβάλλει βίαια ἕναν ἄλλον, παιδί ἢ γυναῖκα, ἐλεύθερον ἢ δούλον ἢ κάμει μιὰ παράνομη πράξη σὲ βάρος κάποιου ἀπ' αὐτούς*». Καὶ σχολιάζει: «*Ἀκούσατε, Ἀθηναῖοι, τὸ φιλόπνευμονο πνεῦμα τοῦ νόμου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπει νὰ προσβάλλωνται οὔτε καὶ οἱ δούλοι*». Ἀκόμα πάλι ἀπὸ τὸν Δημοσθένη καὶ τὸν λόγο «*κατὰ Φορμίωνος*» γνωρίζουμε, ὅτι οἱ δούλοι ὑπόκεινται στοὺς κανόνες τοῦ ἐμπορικοῦ δικαίου, ἔχουν δικαίωμα νὰ κυβερνοῦν πλοῖα, νὰ ἐκπροσωποῦν τὸν κύριό τους στὰ μακρινὰ λιμάνια, πού ὀδηγοῦσαν τὰ πλοῖα, καὶ νὰ παρίστανται ὡς διάδικοι στὰ δικαστήρια, πού ἐκδικάζαν ἐμπορικὲς ὑποθέσεις. Καὶ γιὰ τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα κέρδιζαν, ἔχουμε τρανταχτὲς ἀποδείξεις, ὅπως αὐτὴ τοῦ ἀρχιμάγειρου τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, πού κέρδισε σὲ δύο χρόνια χρήματα, γιὰ νὰ ἀγοράσῃ τρεῖς σπίτια.

V. ΟΙ ΔΟΥΛΟΙ ΣΤΗΝ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΑ

“Ας δοῦμε ὁμῶς τώρα καὶ τί συνέβαινε μὲ τοὺς δούλους τῆς Σπάρτης, τοὺς εἰλω-
τες. Ἐδῶ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα ὁ εἰλωτας ἦταν στενὰ προσκο-
λημμένος στὴν γῆ, γεγονός ποῦ ἔχει τὴν ἐξήγησή του. στὸ ὅτι στὴν σπαρτιατικὴ
κοινωνία τὸν σημαντικώτερο λόγο διαδραματίζει τὸ κράτος καὶ ὄχι ὁ πολίτης
ὅπως ἀλλοῦ. Ὁ ἀριθμὸς τους εἶναι δεκαπλάσιος τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης καὶ
ὑπόκεινται ὅλοι στὸν ἔλεγχο τοῦ κράτους, τοῦ ὁποῖου οὐσιαστικά εἶναι δούλοι.
Ὁ ἰδιώτης Σπαρτιάτης ἔχει συνεπῶς στὴν ὑπηρεσία του εἰλωτες, ποῦ τοῦ παρα-
χωρεῖ τὸ κράτος. Ὁ Σπαρτιάτης δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ ἀποπέμψη τὸν εἰλωτὰ του
οὔτε νὰ αὐξήσῃ ἢ νὰ μειώσῃ τὴν ἐτήσια ὀφειλὴ σὲ εἶδος, ποῦ εἶναι ὁ εἰλωτας
ἵποχρεωμένος νὰ καταβάλῃ στὸν κύριό του. Αὐτὴ ἡ ὀφειλὴ ἦταν καθωρισμένη
ἀπὸ τὴν Σπαρτιατικὴ πολιτεία στοὺς 70 μέδιμνους κριθαριοῦ γιὰ κάθε Σπαρ-
τιάτη σὺν 12 γιὰ τὴν γυναῖκα, ποῦ ἀντιστοιχοῦν σὲ σχεδὸν 60 ἑκατόλιτρα καὶ μία
ἀναλογικὴ ποσότητα κρασιοῦ καὶ λαδιοῦ γύρω στὰ 30 ἑκατόλιτρα. Αὐτὴν τὴν ρή-
τρα τὸ σπαρτιατικὸ κράτος τὴν διατηροῦσε σταθερῆ, ἐπειδὴ δὲν ἤθελε νὰ ἀπο-
σπάσῃ τοὺς πολίτες του ἀπὸ τὸ πρῶτιστο καθῆκον τους, τὴν προστασία τῆς πα-
τρίδος καὶ νὰ τοὺς στρέψῃ μὲ ἐνδεχόμενη αὐξηση στὴν τρυφή καὶ τίς γενικώτε-
ρες μεγαλύτερες ἀπαιτήσεις.

Πρέπει ἐδῶ ἀκόμα ὁμῶς νὰ ἐπισημάνουμε, ὅτι ἡ ὀφειλὴ εἶχε καθορισθῆ ἀπὸ τὴν
νομοθεσία σὲ μία ἐποχὴ χαμηλῶν ἀποδόσεων. Ἀποτέλεσμα ὅλων τῶν παραπά-
νω ἦταν, ὅτι, ὅταν ἡ ἀπόδοση τῆς γῆς αὐξήθηκε καὶ ὅλες οἱ ἐπιπλέον βελτιώσεις
ἀπέφεραν πλεονάζον κέρδος, τὸ κέρδος ἐκεῖνο ἀπέβαινε πάντα πρὸς ὄφελος τοῦ
εἰλωτα καὶ τῆς οἰκογένειάς του καὶ ὄχι πρὸς ὄφελος τοῦ Σπαρτιάτη κυρίου του.
Ὁ ὅποιος εἰσέπραττε ἀμετάβλητη τὴν εἰσφορά, ποῦ προαναφέραμε καὶ ποῦ ἡ πο-
λιτεία τοῦ ὀριζε. Ἔτσι θὰ πρέπει νὰ θεωροῦμε τοὺς εἰλωτες ὡς μεγάλους ἐπί-
μορτους καλλιεργητές, ὅπως τὰ γεγονότα ἀποδεικνύουν.

Ἐπιπλέον θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε, ὅτι ὅλα τὰ λάφυρα ἀπὸ τίς ἐκστρατεῖες
τῶν Σπαρτιατῶν, στίς ὁποῖες συμμετεῖχαν καὶ οἱ εἰλωτες, ἦταν στὴν ἀπόλυτη κα-
τοχή τῶν τελευταίων, ποῦ, ἀφοῦ τὰ ἀποκτοῦσαν, μποροῦσαν ἐν συνεχείᾳ νὰ τὰ
πουλήσουν. Ἔτσι οἱ πρόοδοι τῆς γεωργίας καὶ τοῦ νομισματικοῦ συστήματος δη-
μιούργησαν στὴν Λακωνία ἕνα καθεστῶς τέτοιο, ὅπου οἱ κύριοι μὲ τὸ ἀμετά-
βλητο εἰσόδημα σὲ φυσικὰ προϊόντα φτώχαιναν, ἐνῶ οἱ εἰλωτες μεγάλωναν χρό-
νο μὲ τὸν χρόνο τὴν περιουσία τους. Καὶ μία ἐπιπλέον ἱστορικὴ ἐπιβεβαίωση
αὐτοῦ τοῦ καθεστώτος ἀποτελεῖ τὸ γεγονός, ὅτι, ὅταν ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης
Κλεομένης ἀπεφάσισε νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἐλευθερία κάθε εἰλωτα, ποῦ θὰ μπο-
ροῦσε νὰ πληρώσῃ πέντε μνᾶς ἀργύρου, μπόρεσε νὰ ἀποκομίσῃ πρὸς ὄφελος τοῦ
Σπαρτιατικοῦ δημοσίου τὸ ποσὸν τῶν 500 ταλάντων. Δηλαδή 6.000 εἰλωτες ἦταν
σὲ θέση νὰ πληρώσουν ἕνα ποσὸν τόσο σημαντικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, ἀποδει-
κνύοντας ταυτόχρονα καὶ τὴν οἰκονομικὴ τους ἀνεξαρτησία.

Δὲν θὰ πρέπει ἀκόμα νὰ μᾶς διαφεύγῃ τῆς προσοχῆς, ὅτι ὅλη ἡ σύγχρονη κρι-
τικὴ ἀναφορικὰ μὲ τοὺς εἰλωτες καὶ τὴν κατάστασή τους δὲν γίνεται ποτέ σὲ σχέ-
ση μὲ τὴν θέση τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης καὶ τὴν ἀντίστοιχη μεταχείρισή τους

ἀπὸ τὴν Σπαρτιατικὴ πολιτεία. Ἐὰν δοῦμε λοιπὸν ἐντεταγμένες αὐτὲς τὶς δύο ξεχωριστὲς ὀμάδες μέσα σὲ ἓνα ἐνιαῖο κοινωνικό, οἰκονομικό, στρατιωτικό καὶ πολιτικό πλαίσιο, εὐκόλα θὰ παρατηρήσουμε μετὰ ἀπὸ μιὰ σχετικὴ μελέτη ἐπὶ τοῦ θέματος, ὅτι οἱ νόμοι τῆς Σπάρτης ἦταν πολὺ πιὸ σκληροὶ γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς Σπαρτιάτες παρὰ γιὰ τοὺς εἰλωτες, γιατί, ὅπως προείπαμε, ὁ εἰλωτας ἦταν ἰδιοκτησία τοῦ κράτους καὶ κανένα δικαίωμα ζωῆς ἢ θανάτου δὲν εἶχε ὁ Σπαρτιάτης ἐπάνω του, ἀφοῦ ἦταν σὰν νὰ φθεῖρη κρατικὴ περιουσία. Μόνο τὸ κράτος ἀπεφάσιζε γιὰ τὴν τιμωρία του ἢ ὄχι καὶ ποτὲ ὁ Σπαρτιάτης πολίτης μεμονωμένα.

“Ὅσον ἀφορᾷ στὸν θεσμό τῆς «κρυπτείας», θὰ πρέπει καὶ ἐδῶ νὰ ἀποκατασταῖ ἡ ἀλήθεια. Ὁ ὅρος «κρυπτεία» θεσπίστηκε πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν νομοθέτη Λυκοῦργο καὶ ἐπέτρεπε σιωπηρῶς στοὺς νέους Σπαρτιάτες νὰ κλέβουν τροφίμα, προκειμένου νὰ ἀποδείξουν τὴν ἰκανότητά τους νὰ ἐπιβιώνουν κάτω ἀπὸ δύσκολες συνθήκες.” Ἀλλωστε ἦταν κι αὐτὸ μέρος ἀπὸ τὴν σκληρὴ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευσή τους καὶ τὸ λιτὸ καθημερινὸ φαγητὸ εἶχε σκοπὸ νὰ τοὺς ἀναγκάσει λόγῳ τῆς πείνας καὶ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς κάθε εἴδους στερήσεις καὶ δυσκολίες, νὰ μηχανεύονται διαφόρους τρόπους, γιὰ νὰ ἀνταπεξέλθουν, στὰ ὅσα ἀργότερα θὰ συναντοῦσαν. Παρ’ ὅλα αὐτά, ἐὰν ὁ νέος γινόταν ἀντιληπτός καὶ τὸν συνελάμβαναν, μαστιγωνόταν καὶ κατεδικάζετο σὲ νηστεία. Αὐτὸν δὲ τὸν ὄρο, ποὺ ἐθέσπισε ὁ Λυκοῦργος, τὸν ἔκανε γνωστὸ ὁ Πλάτων. Πολὺ ἀργότερα ὁ Ἀριστοτέλης ὠνόμασε «κρυπτεία» τὸν φόνο τῶν εἰλώτων, ποὺ ἀποτελοῦσαν, ὅπως ὁ ἴδιος ἰσχυρίζετο, ἀπειλή γιὰ τὴν σπαρτιατικὴ πολιτεία. “Ὅμως οἱ εἰλωτες κάθε ἄλλο παρὰ ἀπειλή ἦταν.

“Ἄς δοῦμε ὅμως, ποιοὶ ἦταν πράγματι οἱ εἰλωτες. Ὅπως ὁ Στράβων μᾶς παραδίδει (G 365), ἡ ἀρχικὴ ὑποταγὴ τῶν κατοίκων τῆς Λακωνικῆς στοὺς Δωριεῖς ἐγίνε κατόπιν συμφωνίας, κατὰ τὴν ὁποία αὐτοὶ θὰ ἀπελάμβαναν ἰσονομίας καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων. “Ὅμως ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἄγιδος, τοῦ υἱοῦ τοῦ Εὐρυσθένου, τὸ 1000 π.Χ. περίπου ἡ συμφωνία κατεπατήθη. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ἀντισταθοῦν οἱ Εἰλωτες, δηλ. οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς Ἐλος, καὶ ἀφοῦ τελικὰ οἱ Σπαρτιάτες ἐπεκράτησαν, ἡ ὀνομασία *εἰλωτες* ἀπεδόθη σὲ ὅλους γενικώτερα τοὺς παλαιότερους Ἕλληνες κατοίκους τῆς εὐρύτερης περιοχῆς. Ἀπὸ τότε καὶ ἕως τὰ ὕστερα χρόνια οἱ εἰλωτες ἀπετέλεσαν ἓνα ἀρμονικὸ σύνολο μαζί με τοὺς Σπαρτιάτες καὶ ὅλοι μαζί ὀνομάζοντο Λακεδαιμόνιοι. Ὑπηρετοῦσαν κανονικὰ στὸν στρατὸ καὶ τὸν στόλο. Στὸν στόλο ὡς κωπηλάτες καὶ στὸν στρατὸ ὡς ὑπασπιστές, σκευοφόροι ἢ ψιλοὶ, ἀκόμα καὶ ὡς ὀπλίτες. Μετὰ ἀπὸ γενναῖες δὲ πράξεις κατὰ τὴν περίοδο πολέμου ἀπελευθερώνοντο καὶ εἰσεχώρουν σὲ μία ἄλλη τάξη, αὐτὴ τῶν «νεοδαμῶδων», σὰν ἐπιβράβευση γιὰ τὶς ἀνδραγαθίες τους. Μιὰ ἄλλη τάξη εἰλώτων ἦταν καὶ οἱ «μόθακες» ἢ «μόθωνες», οἱ ὁποῖοι ἦταν παιδιὰ Σπαρτιατῶν ἀπὸ γυναῖκες, ποὺ ἀνήκαν στὴν τάξη τῶν εἰλώτων. Αὐτὰ τὰ παιδιὰ συναναστρέφοντο μετὰ τὰ ὑπόλοιπα παιδιὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἔπαιρναν καθαρὰ σπαρτιατικὴ ἀγωγή. Μποροῦσαν νὰ ἐξελιχθοῦν σὲ κανονικοὺς πολίτες τῆς Σπάρτης μετὰ πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα.

Και τὸ ἐρώτημα, πού πάλι τίθεται, εἶναι τὸ ἑξῆς: Πῶς ἦταν δυνατόν νὰ παρέχουν σὲ ἐχθρούς οἱ Σπαρτιάτες στρατιωτικὴ ἐκπαίδευση καὶ νὰ τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ κρατοῦν ὄπλα σὲ καιρὸ πολέμου; Καὶ πῶς, ἀφοῦ ἦταν σαφῶς ὑπέρτεροι ἀριθμητικὰ τῶν Σπαρτιατῶν, δεδομένου τοῦ ὅτι σὲ καιρὸ πολέμου σὲ κάθε ἕναν Σπαρτιάτη ὀπλίτη ἀντιστοιχοῦσαν ἐπτὰ τουλάχιστον εἰλωτες, δὲν ἐφοβοῦντο μὴ στραφoῦν ἐναντίον τους ἢ λιποτακτῆσουν στοὺς ἐχθρούς; Παρ' ὅλα αὐτὰ καμμία τέτοια λιποταξία δὲν μνημονεύεται, ἀλλὰ ἀντιθέτως γνωρίζουμε, ὅτι κατὰ τὴν μάχη τῶν Θερμοπυλῶν καὶ οἱ παρευρεθέντες εἰλωτες ἔπесαν μέχρις ἑνός, ἐνῶ θὰ μπορούσαν κάλλιστα νὰ αὐτομολήσουν στοὺς Πέρσες, ὅπως ἔκαναν ἄλλωστε οἱ Θηβαῖοι. Καὶ ἀναφορικὰ μὲ τοὺς Σπαρτιάτες καὶ τοὺς εἰλωτες θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καὶ τὴν τρίτη τάξη τῶν «περιοίκων», ἡ ὁποία μάλιστα κατεῖχε κατὰ τὴν πρώτη διανομὴ γῆς ἀπὸ τὸν Λυκοῦργο τὴν μερίδα τοῦ λέοντος. Ἔτσι ἀπὸ τοὺς 39.000 κλήρους, πού διένειμε ὁ Λυκοῦργος, οἱ περιοικοὶ ἔλαβαν τοὺς 30.000 καὶ οἱ Σπαρτιάτες μόνο τοὺς 9.000. Αὐτὰ γιὰ μιὰ ἀκόμα ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς δῆθεν ὑπεροχῆς τῶν Σπαρτιατῶν σὲ δικαιώματα ἐναντι τῶν ὑπολοίπων. Στὶς ὑποχρεώσεις σίγουρα ναί, ἀλλὰ ὄχι καὶ στὶς ἀπολαύσεις τῆς καθημερινότητος, ἀφοῦ αὐτὲς δὲν ταυτίζονταν μὲ τὰ ἀυστηρὰ σπαρτιατικὰ ἦθη. Καὶ κλείνοντας τὶς ἀναφορὲς γιὰ τὴν Σπάρτη θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὰ λόγια τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Ἀρχιδάμου, ὅπως μᾶς τὰ διασώζει ὁ Θουκυδίδης: «δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὴν ὑπεροχὴν ἔχει ἐκεῖνος, πού ἀνατρέφεται εἰς τὴν ἀυστηροτέρα σχολήν».

VI. ΣΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑ, ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ Κ.ΛΠ.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν Σπάρτη ἔχουμε δούλους καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἔτσι στὴν Θεσσαλία ὀνομάζονται «πενέσται» καὶ «Θετταλοικέται», στὴν Σικυῶνα «κορυννοφόροι», στὸ Ἄργος «γυμνήται», στὴν Κρήτη «κλαρῶται», «μνωῖται», «ἀφαμιῶται», «δῶλοι» καὶ «οἰκεῖς» καὶ στὴν Λοκρίδα «οἰκιάται». Στὴν δὲ Κόρινθο ὁ Περίανδρος ἀπηγόρευσε τὴν ἀγορὰ νέων δούλων, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ ἔμμισθη ἐργασία στοὺς θῆτες, πού λιμοκτονοῦσαν. Γιατὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ διάδοχος τοῦ Κυψέλου ἤθελε τοὺς ὑπηκόους του «εὐποροῦντας τῶν μετρίων», προκειμένου νὰ μὴν διεκδικήσουν συμμετοχὴ στὴν διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Στὴν Θεσσαλία οἱ πενέστες εἶχαν προσωπικὴ ἰδιοκτησία, δικές τους κατοικίες, δικαίωμα περιουσίας, πού ξεπερνοῦσε ἀκόμα καὶ αὐτὴν τῶν κυρίων τους, μπορούσαν νὰ σχηματίσουν οἰκογένεια, δούλευαν ὅπου ἤθελαν καὶ ἐφευραν ἐλεύθερα ὄπλα.

Στὴν Κρήτη ἡ κατάσταση ἦταν ἀκόμα καλύτερη. Ἀπὸ τὴν μεγάλη «Ἐπιγραφὴ τῆς Γόρτυνος», πού ἀνακαλύφθηκε τὸ 1884 κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Ἅγιοι Δέκα τῆς νοτιοκεντρικῆς Κρήτης, γνωρίζουμε τὰ σχετικὰ μὲ τὴν δουλεία στὴν Κρήτη. Ἄς σημειωθῇ, ὅτι τὸ 1/3 τοῦ συνολικοῦ σώματος, πού ὀνομάζεται «Δίκαιο τῆς Γόρτυνας», εἶναι ἀφιερωμένο στοὺς δούλους. Γνωρίζουμε λοιπόν, ὅτι ὁ νόμος τιμωροῦσε, ὅσους προσέβαλαν δούλους. Οἱ δούλοι εἶχαν δικαιοκτητικὴ ἱκανότητα, εἶχαν δηλαδὴ τὴν ἱκανότητα νὰ εἶναι ἀτόχοι ὠρισμένης περιουσίας.

Πλήρωναν πρόστιμα, γεγονός που σημαίνει, ότι είχαν την δυνατότητα να κατέχουν εκτός από ακίνητα και κινητή περιουσία. Από τον Έφορο γνωρίζουμε, ότι οι «κλαρωτές» ήταν ιδιωτικοί δούλοι συνδεδεμένοι αναπόσπαστα με τον κληρο του κυρίου τους. Στην δε Κυδωνία είχαν καθιερωθή γιορτές, κατά τις οποίες οι δούλοι ήταν κυρίαρχοι και είχαν το δικαίωμα να μαστιγώνουν τους ελεύθερους. Ο Σωσικράτης κάνει διάκριση σε 3 είδη δούλων, όπως και ο Δωσιάδας στα «Κρητικά» του, γράφει: «*τὴν μὲν κοινὴν δουλείαν οἱ Κρηῖτες καλοῦσι μνοίαν, τὴν δὲ ἰδίαν ἀφαιμιάτας, τοὺς δὲ ὑπηκόους περιοίκους*». Ο δὲ Πολυδεύκης γράφει για τοὺς «κλαρώτας» και «μνωίτας», ότι «*γεωργοῦσι*», κάνουν δηλαδή τις ἀγροτικές ἐργασίες. Ο Καλλίστρατος δέ, ότι «ὁ Ἀριστοφάνειος» παραδίδει, ότι οἱ Κρηῖτες, για να μὴν λένε τὴ λέξη «οἰκέτης», που θὰ ἀκουγόταν ὅπως τὸ σημερινό, αὐτὸς που εἶναι μέσα στο σπίτι, προτιμοῦσαν τὸ «κλαρώτης» ἢ «ἀφαιμιάτης» ἢ «μνοίτης», ἀπὸ τὸ *μνωίτης, τοποθετώντας ἔτσι τὴν καταγωγή τους στὸν Μίνωα, «*ἀφαιροῦντες τὸ πικρὸν τῆς ἐπὶ τῶν οἰκετῶν προσηγορίας*».

Θὰ μπορούσαμε να γράψουμε ἀκόμα πολλά για τοὺς δούλους στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα και τὰ δικαιώματα και τὶς ὑποχρεώσεις τους. Και σίγουρα ἡ παρούσα ἔρευνα δὲν ἀποσκοπεῖ στὸ να ὀλοκληρώση τὸ θέμα δουλεία, ἀφοῦ και παραλείψεις θὰ ὑπάρχουν ἀλλὰ και διχογνωμίες. Ὅμως ἀντικειμενικὸς τῆς σκοπὸς ἦταν να παρουσιάση ἕνα τέτοιο μεγάλο θέμα με ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερη σοβαρότητα, πληρότητα και ὑπευθυνότητα, ὅπως ἐμφανίζεται μέσα ἀπὸ τὶς γενικότερες κοινωνικοπολιτικές και οἰκονομικές συνθήκες τοῦ τότε και ὄχι μέσα ἀπὸ τὴν σύγχρονη πραγματικότητα και τὴν διαστρέβλωση ἐννοιῶν και ρόλων. Να προχωρήση τὴν ἔρευνα ἀπληραγμένη ἀπὸ κάθε εἶδους σύγχρονους και παρελθόντες-ισμούς και συμφέροντα. Να ἀποδείξη τὸ διάφορο και ὄχι ἀναγκαστικά τὸ κατώτερο τῆς δουλικῆς ἐργασίας, χωρὶς να ὠραιοποιήση οὔτε και να ὑποβαθμίση τὴν σημασία τῆς. Να δείξη αὐτὰ που σήμαιναν πραγματικά «δούλος» και «δουλεία». Να παραθέση στοιχεῖα και ἀποδείξεις. Γιατί αὐτὸ ἀπαιτεῖ ὁ ἑλληνικὸς λόγος. Ἐρευνα για τὴν ἀποτίναξη τοῦ ἱστορικοῦ ψεύδους και τὴν ἀνάδειξη τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας.

Βιβλιογραφία

- 1) Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, «*Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*», Τόμος Β.
- 2) «*Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*», Τόμος Γ1.
- 3) «*Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*», Τόμος Γ2.
- 4) Will Durant, «*Παγκόσμιος Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ*», Τόμος Β'.
- 5) Ἐγκυκλοπαίδεια «Ἡλιος», Τόμος «Ἑλλάς».
- 6) Gustav Glotz, «*Ἡ ἐργασία στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα*».
- 7) Αἰμίλιος Μιρῶ, «*Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου*».
- 8) Ἀναστάσιος Στρατηγόπουλος, «*Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*», Τόμος Ι.
- 9) Κ.Ν. Παπανικολάου, «*Ἡ παρακμὴ τοῦ Ἀρχαίου κόσμου*».
- 10) T. A. Sinclair, «*Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς σκέψεως*».
- 11) Γ.Κ. Βλάχος, «*Ἡ ἰδέα τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου στὴν δημοκρατία τῶν Ἀθηναίων*».
- 12) Γκόου-Ρέϊνακ, «*Ἀθήνα*».
- 13) Π.Ν. Δημόπουλος, «*Ὁ δημόσιος και ἰδιωτικὸς βίος τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων*».